

ISSN 2149-9845

TÜRKİYE
DİN EĞİTİMİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF RELIGIOUS EDUCATION STUDIES (TJRES)

مجلة بحوث التربية الدينية التركية

Sayı/Number 4

İzmir - 2017

TÜRKİYE DİN EĞİTİMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Turkish Journal of Religious Education Studies
TÜRKİYE/TURKEY

Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları altı ayda bir yayımlanan uluslararası ve hakemli bir dergidir.
Turkish Journal of Religious Education Studies is an international, peer reviewed and biannual journal.

Sayı/Number 4 • Aralık/December 2017 • ISSN 2149-9845

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Owner and Chief Executive Officer

Mehmet BAHÇEKAPILI

Baş Editör/Editor in-Chief

Mustafa USTA

Sayı Hakemi / Editor

Ahmet GEDİK

Editörler/Editors

Siebre MIEDEMA (VU University Amsterdam)	Christopher G. ELLISON (The University of Texas at San Antonio)
Cemal TOSUN (Ankara Üniversitesi)	Recai DOĞAN (Ankara Üniversitesi)
Muhittin OKUMUŞLAR (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)	Zeki Salih ZENGİN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Nurullah ALTAŞ (Atatürk Üniversitesi)	Michael NIELSEN (Georgia Southern University)
Ahmet KOÇ (Marmara Üniversitesi)	Friedrich SCHWEITZER (Eberhard Karls Universität Tübingen)
Mehmet BAHÇEKAPILI (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	Süleyman AKYÜREK (Erciyes Üniversitesi)
Safnaz ASRI (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	Mohammed DERRADJ (University of Algeria II)
Ednan ASLAN (Universität Wien)	Kenan SEVINÇ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Zuhal AĞILKAYA ŞAHİN (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	

Kitap Değerlendirme Editörleri/Book Review Editors

Hakkı KARAŞAHİN (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi) Ahmet GEDİK (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi) -
Ahmet Ali ÇANAKÇI (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)

Yayın Kurulu/Editorial Board*

Zuhal AĞILKAYA ŞAHİN, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Ayman AGBARIA, University of Haifa (ISRAEL)
Muhsin AKBAŞ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Süleyman AKYÜREK, Erciyes Üniversitesi (TURKEY)
Ednan ASLAN, Universität Wien (AUSTRIA)	Safnaz ASRI, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Nedim BAHÇEKAPILI, Islamitische Universiteit Europa (HOLLAND)	Mehmet BAHÇEKAPILI, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
İrfan BAŞKURT, İstanbul Üniversitesi (TURKEY)	Bayraktar BAYRAKLI, Marmara Üniversitesi (TURKEY)
Bezza BİLGİN, Ankara Üniversitesi (TURKEY)	Ahmet Ali ÇANAKÇI, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Mohammed DERRADJ, University of Algeria II (ALGERIA)	Abdurrahman DODURGALI, Marmara Üniversitesi (TURKEY)
Recai DOĞAN – Ankara Üniversitesi (TURKEY)	Christopher G. ELLISON, The University of Texas at San Antonio (USA)
Ahmet GEDİK, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Recep Emin GÜL, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Hülya HACİSMAİLOĞLU, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Michael NIELSEN, Georgia Southern University (USA)
Hakkı KARAŞAHİN, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Recep KAYMAKCAN, Sakarya Üniversitesi (TURKEY)
Ahmet KOÇ, Marmara Üniversitesi (TURKEY)	Mustafa KÖYLÜ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi (TURKEY)
Muhittin OKUMUŞLAR, Necmettin Erbakan Üniversitesi (TURKEY)	Siebre MIEDEMA, VU University Amsterdam (HOLLAND)
Friedrich SCHWEITZER, Eberhard Karls University (GERMANY)	Halil İbrahim ŞENAVCU, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Bülent UÇAR, Universität Osnabrück (GERMANY)	Mustafa USTA, Marmara Üniversitesi (TURKEY)

*Soyadına göre alfabetik sırada / In alphabetical order by surname

Kapak Tasarımı/Cover Design

Furkan Selçuk Ertargin

Tasarım/Graphic Design

Mehmet BAHÇEKAPILI / Safnaz ASRI

Baskı/Printed By

Limit Ofset

İÇENDEKİLER/TABLE OF CONTENTS

MAKALELER/ARTICLES

Türkiye Gerçekliğinde Sivil Toplum ve Cemaatlar
SAFFET KÖSE / 9-22

What is Nonbelief? An Empirical Research on the Concept of Nonbelief
KENAN SEVİNÇ, TUĞBA METİNYURT, THOMAS J. COLEMAN / 23-40

Arap Dilinde Mâ Edati Ve İşlevleri
EYÜP AKŞİT / 41-59

Şîî Müfessir Ayyâşî'nin Tefsirinde Zayıf Hadis
RECEP EMİN GÜL / 61-76

Dört Mezhep İmamının Otoritesini Tesis Eden Temel Unsurlar -Güven-Otorite İlişkisine Dair Analiz-
AHMET AYDIN / 77-88

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ/ BOOK REVIEWS

François Georgeon, Le mois le plus long: Ramadan à Istanbul
YASİN ÖZDEMİR / 89-90

Hasan Ocak, İhvan-ı Safa'nın İnsan Tasavvurunda Bilgi-Ahlak-İman İlişkisi
MEHMET DEMİR / 91-93

DÖRT MEZHEP İMAMININ OTORİTESİNİ TESİS EDEN TEMEL UNSURLAR -GÜVEN-OTORİTE İLİŞKİSİNE DAİR BİR ANALİZ-

Ahmet AYDIN*

E-mail: ahmetay81@gmail.com

Citation/©: Aydın, A. (2017). Dört mezhep imamının otoritesini tesis eden temel unsurlar -güven-otorite ilişkisine dair bir analiz-. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. 4, 77-88.

Öz

İslam hukuk tarihinde sünî fıkıh mezheplerinin bazı şahısların adıyla anıldığı bilinmektedir. Fıkıh mezheplerine başkalarının değil de, ilgili şahısların adlarının verilmesi, onların imam-önder kabul edilmesi, araştırmamızda üzerinde durulması gereken bir husus olarak değerlendirilmektedir. Makalemizde toplumsal otoritenin sağlanmasında fertlerin güveninin kazanılmasının hayatî derecede önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda incelememizde mezhep imamlarının toplumun güvenini kazanmalarını sağlayan unsurların belirlenmesi için onların ortak nitelikleri tespit edilmeye çalışılmakta ve bu ortak niteliklerin güven-otorite ilişkisine katkıları analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hukuk mezhebi, fıkıh, imam, otorite, güven.

* Dr. Öğrt. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü.

THE BASIC FACTORS BUILD THE AUTHORITY OF FOUR SUNNI ISLAMIC LAW SCHOOLS' LEADERS -AN ANALYSIS ON THE RELATIONSHIP BETWEEN AUTHORITY AND TRUST-

Abstract

In Islamic history, four sunni law schools are called with the names of their leaders. In this respect, the question “why are these persons accepted as imam-leader by Islamic society” is arised. In this article, we analysis the answering to that question. We show that gaining trust is the very crucial factor about the building the authority in a society. For this reason we try to determine the elements that let imams for gaining trust of the Islamic society and we show how these factors that establish the relation of trust to authority.

Keywords: Law schools, leader (imam), fiqh, authority, trust.

GİRİŞ

Otorite itaatle ilişkili bir kavram olarak düşünülebilir. Nitekim otorite itaati icbar eden bir güçtür. Otoriteyi temsil eden taraf için üstünlük, itaat eden taraf için bağlılık vardır (Türcan, 2005, ss.97). Kuran-ı Kerim’de peygambere itaatin doğrudan emredildiği, dolayısıyla onun otoritesinin bizzat kutsal kitabımız vasıtasıyla tesis edildiği görülmektedir. Yine Kuran-ı Kerim’de ülû’l-emre itaatten (Nisâ, 4:59) söz edilmektedir. Âlimlerin Müslümanların dini işleri konusunda söz sahibi kişiler olarak ülû’l-emr kapsamına dâhil edilmesi halinde ayette onlara otorite isnat edildiği düşünülebilir. Ancak ilgili ayetin bu anlama gelmeyeceğini söyleyenler vardır. Örneğin Türcan, bu ayetin dini otorite tesisiyle ilgili olmadığını, ayetin indiği sırada seriyye komutanı olan Abdullah b. Huzeyfe hakkında nazil olduğunu, o dönemle ilgili askeri disiplin oluşturmayı amaçladığını ileri sürmüştür (Türcan, 2005, s.110). Diğer taraftan bilinmeyen konuların zikir ehline sorulması (Enbiyâ, 21:7) istenerek fetva sorulan ulemaya bir anlamda otorite atfedildiği söylenebilir.

Bütün ideolojiler, fikirler, devletler devamlılığını sağlamak için birtakım otoritelere ihtiyaç duymaktadır. İslam tarihinde de bazı şahsiyetlerin birer otoriter figür olarak ortaya çıktıklarını görmekteyiz. Müslüman toplumlar için en önemli ve tartışmasız otorite Hz. Peygamber’dir (as). Bunun yanında müminlerin gözünde sahabenin ve özellikle onların içinde hulefâ-i râşidîn’in önemli bir yeri vardır. Sahabeden sonra mezheplerin oluşumuyla bazı şahsiyetlerin İslam ümmeti tarafından imam-önder olarak itibara alındığı görülmektedir.

Mezhep imamı olarak kabul edilen şahısları diğerleri arasında daha itibarlı kılan hususlar, tespit edebildiğimiz kadarıyla, özel bir araştırma konusu yapılmamıştır. Mezhep imamlarının diğer âlimler arasında ön plana çıkmasını inceleyen Hallaq, diğerleri arasında

neden dört mezhep imamının otorite olarak ön plana çıktığı sorusuna kapsamlı bir cevap verilemeyeceğini ileri sürmüştür (Hallaq, 2004, s.30). Tabakât ve menâkıb kitaplarında onların ilmî, aklî, dinî ve ahlaki faziletlerine yer verilmiştir. Diğer taraftan, neden aynı hasletlere sahip diğer âlimlerin değil de bu dört zatın ön plana çıktığı sorusu, konuyu sadece onların ilgili nitelikleriyle açıklamanın yeterli olmayacağı kanaatine sevk etmektedir.

Örneğin, Ebû Hanîfe (ö.150), hocası Hammâd'dan (ö.120) ders almış ve Hanefî mezhebinde otorite kabul edilen Ebû Yûsuf (ö.182) ve İmam Muhammed (ö.189) gibi öğrenciler yetiştirmiştir. Hoca-talebe ilişkisi içinde oluşan Hanefî fıkıh birikimine fakihlerin katkısı sonraki hukukçular tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: "Fıkıhî, Abdullah b. Mesûd (ö.32) ekti, *Alkame* (ö.62) onu suladı, İbrahim en-Nehâî (ö.96) hasadını yaptı, *Hammâd* harmanını kaldırdı, *Ebû Hanîfe* buğdayını öğüttü, Ebû Yûsuf hamurunu yaptı, İmam Muhammed ekmeğe haline getirdi. İnsanlara da onu yemek kaldı."

Bu bağlamda şu soru zihne gelmektedir: Neden diğerlerinin değil de, kendisinden sonra oluşacak mezhebe Ebû Hanîfe'nin adı verilmiştir? Örneğin, İmam Muhammed mezhebin temel eserlerini yazan kişidir. Ebû Yûsuf, hukuk sisteminde en önemli otorite kabul edilen kâdilkudatlık makamına tayin edilmiştir. Diğer taraftan, Ebû Hanîfe'ye nispet edilen bazı kalamî eserler ve hadis rivayetleriyle ilgili bir Müsned bulunmakla birlikte onun yazdığı herhangi bir fıkıh kitabından bahsedilmemektedir.

Aynı durum diğer mezhep imamları için de geçerlidir. Örneğin, İmam Malik (ö.179) Medine ekolü içinde yetişmiş bir fakihdir. Medine birçok ünlü fakihin yetiştiği bir şehirdir. Medine ekolünün imamı kabul edilen Saîd b. Müseyyeb'in (ö.94) de dâhil olduğu Medinelî yedi fakih bunlardandır. Bu isimlerin değil de, neden İmam Mâlik'in ön plana çıktığı sorusu cevaplanması gereken bir husustur.

Dört mezhep imamı içinde İmam Şâfiî'nin (ö.204) konumu bir açıdan farklılık arz etmektedir. Nitekim o, ilk usul (*er-Risâle*) eserinin sahibi olduğu gibi, fûrû alanında da kapsamlı bir fıkıh kitabı (*el-Ümm*) miras bırakmıştır. Diğer taraftan, İmam Şâfiî'nin hocası İmam Muhammed'e ait birçok fıkıh eseri bulunmakla birlikte, İmam Muhammed hocasının adıyla anılan ve kendisinin de otorite kabul edildiği Hanefî mezhebinde hocasının ulaştığı konuma gelememiş, ilgili ekol onun adıyla anılmamıştır. Bu, fıkıh eseri yazmakla mezhep liderliği arasında doğrudan bir bağlantıyı sorgulatmaktadır. Ayrıca diğer üç mezhep imamına ait kapsamlı bir fıkıh eserinin bulunmadığı bilinmektedir. İmam Malik'in yazdığı *Muvattâ'*, fikhî görüşleri içermekle birlikte İmam Şâfiî'nin *el-Ümm* ve İmam Muhammed'in fıkıh eserleri derecesinde bir fıkıh eserinden ziyade hadis kitabı hüviyetindedir.¹ Bütün bu

¹ Kandemir'e (2000) göre, "daha çok ahkâm hadislerini toplayan *el-Muvattâ'*, İmam Mâlik'in fetva ve icthadlarına yer verdiği, ayrıca diğer hadis kitaplarına benzemediği gerekçesiyle Ignaz Goldziher ve Carl Brockelmann'ın ileri sürdüğü gibi bir fıkıh kitabı saymak doğru değildir." Bkz. Kandemir, 2006.

gerekçelerle birlikte, İmam Şâfiî'nin fıkıhın fûrû ve usul alanında eser vermesinin onun ön plana çıkışında kısmen etkili olduğu kanaatini belirtmek istiyoruz.

Kanaatimize göre, mezhep liderleri içinde en dikkat çekici olanı Ahmed b. Hanbel'dir (ö.241). Onun hadis ilmindeki yüksek seviyesi herkes tarafından kabul edildiği halde fakih olup olmadığı tartışılmıştır. İbn Kuteybe (ö.240), İbn Cerîr et-Taberî (ö.310), Tahâvî (ö.321), Debûsî (ö.430), Gazzâlî (ö.505) gibi isimlerin onu fakih kabul etmediği belirtilmiştir (Karaman, 1989). Bu bağlamda şu soru gündeme gelmektedir: Fakih olarak tanınan âlimler, bu alanda eser verenler veya kadılık hatta kâdılıkudatlık yapmış olanlar varken, fakihliği en azından bazıları tarafından tartışılan Ahmed b. Hanbel bir fıkıh mezhebinin önderi nasıl olmuştur?² Buna yukarıda bahsedildiği üzere, neden diğerleri değil de bu dört şahsın mezhep imamı olarak kabul edildiği sorusunu da eklediğimizde dört mezhep liderinin otoritesini tesis eden hususların tespitine ihtiyaç bulunduğu kanaatindeyiz.

Bu makalede, dört sünnî mezhep imamının İslam ümmeti tarafından lider kabul edilmesini sağlayan hususları ortaya koymak için öncelikle onların sahip oldukları ortak nitelikleri tespit etmenin gerekli olduğu kanaatine varılmıştır. Onların ilmî, aklî, dinî ve ahlakî faziletleri herkes tarafından teslim edilen birer hakikat olduğundan bunlara temas edilmeyecek, tespit ettiğimiz diğer ortak niteliklere yer verilecektir. Böylece onların müşterek özellikleri göz önünde bulundurularak kendi dönemlerinde önemli birer fıkıh bilgini olmakla birlikte, dört mezhep liderinin seviyesine ulaşamayan diğerleriyle aralarındaki farklılıklar ortaya konabilecektir.

Araştırmamızda, dört sünnî ekolün liderlerinin kazandıkları otoritenin ümmetin onlara duydukları güvenle güçlü bir irtibatının bulunduğu tezi savunulmaktadır. Bu bağlamda bazı ortak niteliklerin bu güvenin tesisinde nasıl bir rol oynadıklarına temas edilecektir. Ayrıca araştırmamızda dört mezhep imamının hayatları hakkında bilinen hususların farklı bir açıdan analizine yoğunlaştığımızdan, genelde malum olan konuları klasik eserlerde aramak yerine daha ziyade modern kaynaklarla iktifa edilmiş, gerek duyuldukça klasik eserlere de başvurulmuştur.

Dört Mezhep İmamının Müşterek Özellikleri

1. Mezheplerin Oluşum Döneminde Yaşamış Olmaları

Ebû Hanîfe hicrî 80, İmam Mâlik 93, İmam Şâfiî 150, Ahmed b. Hanbel 164 yılında doğmuştur. Ebû Hanîfe ile Ahmed b. Hanbel'in doğum tarihleri arasında 84 yıl bulunmaktadır. Ebû Hanîfe hicrî 150, İmam Mâlik 179, İmam Şâfiî 204, Ahmed b. Hanbel 241 yılında vefat etmiştir. Onların içinde ilk vefat eden Ebû Hanîfe ile sonuncusu Ahmed b. Hanbel'in arasında 91 yıllık bir zaman dilimi vardır. Onların yaşamlarının hicrî II. asırla

² Buraya kadar mezhep imamlarının otoritesi hakkında sorulan soruların benzerini Hallaq'ın gündeme getirdiğini belirtmek gerekmektedir. Bkz. Hallaq, (2004).

III. asrın ortalarına kadarki zaman diliminde geçtiği anlaşılmaktadır. Bunun İslam hukuk ekollerinin yavaş yavaş oluşmaya başladığı döneme tekabül ettiği söylenebilir.

2. İlmî Çevrede Yaşamış Olmaları

Ebû Hanîfe, İslam hukukunda önemli bir yer teşkil eden rey ekolünün etkili olduğu coğrafyada yaşamış ve bu ekolün imamı olarak kabul edilen İbrahim en-Nehâî'nin talebesi Hammad'dan ders almıştır. İmam Malik ise hadis ekolünün etkili olduğu Hicaz bölgesinde İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124) ve Rebîa Ebû Abdurrahman (ö.136) gibi ünlü âlimlerin ders halkasına katılmıştır. İmam Şâfiî ise, İmam Malik'ten Hicaz fikhını, İmam Muhammed'den de Irak fikhını tahsil etmiştir. İmam Şâfiî'nin öğrencilerinden biri de Ahmed b. Hanbel'dir.

3. İlmî Bağlantı

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, mezhep imamlarının birbirleriyle önemli ilişkilerinin bulunduğu görülmektedir. Bunlar, İmam Malik-İmam Şâfiî ve İmam Şâfiî-Ahmed b. Hanbel örneklerinde olduğu gibi doğrudan hoca-talebe ilişkisi olduğu gibi bazen de İmam Muhammed-İmam Şâfiî örneğinde olduğu gibi bir mezhep imamının öğrencisinin diğer imama hocalık yaptığı görülmektedir. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin İmam Malik ile bilgi ve fikir alışverişinde bulunduğu belirtilmektedir (Uzunpostalcı, 1994).

4. Hz. Ali Evladiyla İlişkileri ve Soruşturmaya Maruz Kalmaları

Mezhep imamlarının Hz. Ali (ö.40) evladına karşı sevgi besledikleri ve bazen onlarla ilişkileri nedeniyle devlet tarafından baskıya maruz kaldıkları görülmektedir. Ebû Hanîfe'nin Hz. Ali evladından Zeyd b. Ali'yi (ö.122) isyanında desteklediği belirtilmektedir (Uzunpostalcı, 2004). İmam Malik, Hz. Ali evladından Muhammed b. en-Nefsüzzekiyye'ye (ö.145) biati teşvik ettiği iddiasıyla dönemin Medine valisi tarafından kırbaçlanmıştır (Özel, 2003). İmam Şâfiî de, Râfizilik ve isyana teşvik suçlamasıyla tutuklanmış ve aynı sorgulamada diğerleri idam edilirken kendisi İmam Muhammed Şeybânî'nin tanıklığıyla kurtulmuştur (Aybakan, 2010; Bulut, 2014, s.533). Ahmed b. Hanbel ise, Mütevekkil (ö.247) devrinde, Hz. Ali taraftarlarından birini evinde barındırdığı ve ona biat edeceği iddiasıyla evi aranmış ve sorgulanmıştır (Kandemir, 1989).

Emevî ve Abbâsî idarelerinin Hz. Ali evladını her zaman iktidar alternatifi olarak gördüğü ve onları baskı altında tuttuğu bilinmektedir. Müslüman toplumunun Hz. Ali'den sonra hilafetin zorla saltanata dönüşmesi, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in şehit edilerek yönetim imkânlarının Ehl-i Bey'ten tamamen alınmasını kabulünün beklenemeyeceği ileri sürülebilir. Halkın otorite kabul ettiği mezhep imamı konumundaki şahısların Hz. Ali evladına gösterdiği yakınlık, hatta bu nedenle baskıya maruz kalmaları, yönetimlerin karşısında adeta bir muhalif gibi durmaları bu hususu destekler niteliktedir. Bu bağlamda, başlangıçtan itibaren zorla gasp edilen hilafet makamından özellikle Hz. Ali evladını yoksun bırakmak için her türlü gayr-i meşru yolun denenmesi karşısında onlara yakın duran ve yönetimlere karşı muhalif pozisyonda yer alan âlimlerin adeta halkın vicdanını yansıttığı

düşünülebilir. Bu, onların halkın gönlünde itibarlarını tesis eden bir unsur olarak değerlendirilebilir.

5. Yönetici ve Halkın Onlara İtibar Göstermesi

Dört mezhep imamının toplumda değer verilen şahsiyetler olduğu, yöneticilerin dahi onlara itibar ettikleri görülmektedir. Ebû Hanîfe'ye Emevî idarecileri tarafından Kufe kadılığının; Abbâsî halifesi Mansur (ö.158) tarafından Bağdat kadılığının teklif edilmesi, cenaze namazına bizzat halifenin katılımı (Uzunpostalcı, 1994), halifelerin İmam Mâlik'e yazdığı *Muvatta'* adlı eserinin bütün ülke genelinde hukuk kitabı olarak kabulünü önermesi onların ilmî otoritelerinin yöneticiler tarafından da tasdik edildiği anlamına gelmektedir. İmam Şâfiî'ye Halife Harun Reşîd'in (ö.193) sorgulamanın ardından suçsuz olduğunu anladıktan sonra kendisinin gönlünü almak maksadıyla bir miktar para vermesi de bu bağlamda değerlendirilebilir (Sübkî, 1413, s.100; Aybakan, 2010). Mihne olaylarını bitiren Halife Mütevekkil'in belli bir makama atayacağı şahıslar için Ahmed b. Hanbel'e danıştığı belirtilmektedir. Örneğin, Yahyâ b. Eksem'in (ö.242) kadılık kadılık makamına onunla istişare yapılarak getirilmesi (İbn Kesîr, t.y., s.348; Kandemir, 1989) dört mezhep imamının bizzat devletin en üst idarecileri tarafından bilinen ve onlar tarafından takdir görülen şahıslar olduğunu göstermektedir.

Cenazelerine büyük halk kitlelerinin katılımı da, daha hayattayken ümmetin gözündeki itibarlarının yüceliğini göstermektedir. Örneğin, Ahmed b. Hanbel'in cenazesine 60.000'i kadın bir milyona yakın kişinin katıldığı nakledilmektedir (Kandemir, 1989).

6. Sivil Şahıslar Olmaları, Devlet Görevi Kabul Etmemeleri

İslam hukuk ekollerine adlarını veren şahsiyetlerin dikkat çekici ortak niteliklerinden biri, onların kamu görevlisi değil de sivil halktan biri olmalarıdır. Bu noktada İmam Şâfiî'nin biraz farklı bir konumda bulunduğu söylenebilir. Onun Yemen'de bir süre kamu görevinde bulunduğu belirtilmekte, daha sonra geçirdiği soruşturmanın akabinde ise herhangi bir kamu vazifesi icra etmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Mısır'daki ikameti esnasında Halife Memun'un (ö.218) kendisine Mısır kadılığı teklif ettiği, onun ise bu görevin hayırlı olması halinde ilgili makamı nasip etmesi, aksi takdirde ruhunu kabzetmesi için Allah'a dua ettikten üç gün sonra vefat ettiği nakledilmektedir (Aybakan, 2010).

Ebû Hanîfe'ye Emevî idarecileri tarafından Kufe kadılığının; Abbâsî halifesi Mansûr tarafından Bağdat kadılığının teklif edilmesine rağmen bunları kabul etmediği bilinmektedir (Uzunpostalcı, 1994).

Bu bağlamda onların kamu görevinde idarecilerin hegemonyası altına girerek doğruluk ve adaletten uzaklaşma ihtimalini göz önüne aldıkları düşünülebilir. Nitekim kadılara yöneticilerin kendi mallarından maaş vermemesi gerektiği (İbn Kâ's, 1989, s.109), özel şahıslardan alınan maaşın ilgili şahısların davalarında hâkimi etkileyeceği belirtilirken (Nevevî, 1992, ss.281-287) benzer endişenin dile getirildiği görülmektedir. Yani görevi

hakkaniyetle yerine getirme noktasında yöneticilere karşı bir güven endişesi olduğundan bahsedilebilir.

Kamu görevi üstlenmemenin güvenle ilgili diğer boyutu da, bunun bazı durumlarda siyasi otoriteyi kabullenmeme anlamına gelmesidir. Ebû Hanîfe'nin kadılık tekliflerini kabul etmemesi nedeniyle iki kez baskıya maruz kalması, işkence görmesi dönemin idarecileri tarafından da ilgili davranışın böyle algılandığını göstermektedir.

İslam âlimlerinin ümerayla sıkı ilişkiler içinde olmayı hoş karşılamadığı görülmektedir. Örneğin İbn Şihâb ez-Zührî'nin Emevî idarecilere yakınlığının eleştirilere konu olduğu, yaşadığı dönemde kendisine “ümeranın mendili” ve “sultânî” gibi lakaplar takıldığı, Malik b. Enes gibi talebelerinin onu rivayet karşılığında dünyevi kazanç temin etmekle suçladığı nakledilmiştir (Özkan, 2013). Bu, yöneticilere karşı güvensizlik duygusunun belirgin olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Bu bağlamda toplumun önderi olan şahısların sivil olmalarının halkın onlara karşı güven duymalarında etkili olduğu söylenebilir. Nitekim toplumun lideri “kendinden biri” olarak görmesinin ona karşı güveni artıracacağı, güvenilirliğin de toplum üzerinde önder kişinin etkisine katkı sunacağı belirtilmiştir (Kapar, 2003, s.41). Dört halifeden sonra gelen yönetimlerin genelde idareyi gasp eden liderler olarak görülmesi, onların toplumda neden oldukları adalet ve hakkaniyetle bağdaşmayan tavırları dikkate alındığında gerçekten de, İslam ümmetinin kamu görevi üstlenen kişilere iyi bakmadığı sonucuna varılabilir. Dört mezhep imaminin bunun zıddı bir pozisyonda durduğu göz önüne alındığında onların otoriteleri açısından bu niteliğin önemli olduğu kanaatindeyiz.

7. Kamu İdaresinin Baskılarına Maruz Kalmaları

Dört sünnî mezhep önderinin ortak niteliklerinden belki de en dikkat çekici olanı, onların yaşadıkları dönemde kamu idaresi tarafından baskıya maruz bırakılmalarıdır.

Ebû Hanîfe'nin Emevîler döneminde Kûfe kadılığı teklifini kabul etmediğinden hapsedilip dövüldüğü bilinmektedir. Buna rağmen direnen Ebû Hanîfe Mekke'ye gitmiş ve hilâfet Abbâsîler'e intikal edinceye kadar orada kalmıştır. Onun Abbâsîler devrinde Bağdat kadılığı teklifini de kabul etmemesi nedeniyle aynı şekilde işkencelere maruz kaldığı, sağlığının çok kötüye gitmesi ve ölme ihtimali nedeniyle hapisten çıkarıldığı ve kısa bir süre sonra vefat ettiği nakledilmiştir (Uzunpostalcı, 1989).

İmam Mâlik de kendisinin baskı altında meydana gelen boşamanın geçersiz olduğuna dair fetvası sebebiyle zamanın Medine valisi tarafından kırbaçlanmış, bu işkencenin neticesinde omuzu çıkmıştır. Onun bu şekilde cezalandırılma nedeni, ilgili fetvanın Halife Mansûr'a yapılan biatın geçersiz olduğunu ima ettiğinin düşünülmesidir (Özel, 2003).

İmam Şâfiî, yönetime karşı bir ayaklanmayı organize etme ithamıyla tutuklanmış, Yemen'den Rakka'ya götürülmüş ve sorgulanmıştır. Onun diğer mezhep imamlarından

farklı olarak sopa veya kırbaç cezasına çarptırıldığına dair bir bilgi verilmiyorsa da, aynı soruşturmada diğer herkesin idam edilmesi ve kendisinin Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin tanıklığıyla zor kurtulması, daha sonra uzun süre göz hapsinde tutulması düşünüldüğünde bu sürecin onun hayatında işkencevari etkilerinin olduğu düşünülmelidir (Aybakan, 2010).

Ahmed b. Hanbel, mihne olayları olarak adlandırılan ve dönemin halifeleri tarafından bizzat yürütülen süreçte Kur'an'ın mahluk olduğunu kabul etmemesi nedeniyle ağır işkencelere maruz kalmıştır. Abbâsî Halifesi Me'mûn döneminde önce hapse atılıp sonra Bağdat Valisi İshak b. İbrâhim tarafından zincire vurularak halifenin huzuruna çıkarılmak üzere gönderilmiştir. Halifenin ölümü üzerine Bağdat'a getirilerek hapsedilmiş, Mu'tasım döneminde de hapiste tutulmuştur. Tavrını değiştirmedeği için işkenceye tabi tutulmuş, şiddetli kamçı darbeleri altında inlediği halde orucunu dahi bozmamıştır. Bunun üzerine, kızgın güneş altında kamçılattırılmıştır. Kendisi, iki yıl dört ay süren bu hapis ve işkencenin akabinde serbest bırakılmıştır. Vâsık döneminde (842-847) halkla görüşmesi yasaklanmış, evinde göz hapsinde tutulmuştur. Bu dönemde onun cuma namazlarına bile gidemediği belirtilmektedir (Kandemir, 1989).

Dört mezhep imamının yönetimler tarafından fizikî baskıya maruz kalmaları onların ortak niteliği olmakla birlikte, ilgili hususun onların otoritesine nasıl bir katkı sunduğu sorulabilir. Hallaq, Ahmed b. Hanbel'in önemli bir kalamcı ve hadisçi olması yanında mihne olayındaki duruşunun onu hukuki otorite olarak kabul edilmesine yardımcı olduğunu ima etmiştir (Hallaq, 2004, s.42). Burada dikkat edilmesi gereken, onların salt fiziki şiddete maruz kalmaları değil; buna karşı gösterdikleri tavır, bir nevi dik duruştur. Nitekim Hz. Peygamber (as), cihadın en büyüğünün zâlim sultana karşı hakkı söylemek olduğunu belirtmiştir (Ebû Davud, 1952, Melâhim 17; Tirmizî, 1978, Fiten 13). Fakihliği bazıları tarafından tartışılmakla birlikte mezhep imamı kabul edilen Ahmed b. Hanbel'in belki de işkence ve baskılara en fazla maruz kalan şahıs olması, Emevî ve Abbâsî devirlerinin ikisinde de işkenceye maruz kalan ve hapiste ölme noktasına gelecek kadar sağlığı bozulan Ebû Hanîfe'nin "imâm-ı a'zam" lakabıyla anılması, İslam ümmetinin baskılar karşısında doğruluktan ayrılmayan şahsiyetlere gösterdiği itibarı göstermesi açısından önemlidir.

Vurgulanması gereken husus, dört mezhep imamına İslam ümmeti tarafından gösterilen itibarın salt gördükleri işkenceyle irtibatlandırılmasının tutarlı olmadığı, toplumdaki konumları, ilmi seviyeleri, hocaları, öğrencileri, vb. hususların birlikte değerlendirilmesi gerektiği kabul edilmelidir. Nitekim birçok kişinin işkenceye, hatta ölüm cezasına maruz kalmakla birlikte dört imam kadar toplumda itibar kazanmadığı bilinmektedir. Örneğin, Halife Vâsık (ö.232) döneminde, mihne olayları nedeniyle Ahmed b. Nasr el-Huzâî'nin (ö.231) idam edildiği, Nuaym b. Hammâd (ö.228) ve Ebû Ya'kûb el-Büveytî'nin (ö.231) ölünceye kadar hapiste kaldığı nakledilmiştir (Arslan, 2013, s.83). Ayrıca Ahmed b. Hanbel ile birlikte sorgulanan ve işkencelere daha fazla dayanamayan Muhammed b. Nuh (ö.218)

da hayatını kaybedenlerdendir (Sübkî, 1413, s.44; Arslan, 2013, s.83). Bununla birlikte ilgili şahısların bir mezhep önderi olmadıkları bilinmektedir.

Yine de, dört sünnî mezhep liderinin kamu idaresi tarafından maruz kaldığı bu durum ayırt edici bir nitelik olarak düşünülmelidir. Nitekim günümüzde mensubu kalmamış mezhep imamları, tespit edebildiğimiz kadarıyla benzer bir baskıyla karşılaşmamıştır. Onlar, içlerinde Hasan Basrî (ö.110) örneğinde olduğu gibi yönetime karşı pasif muhâlifler (Uyanık, 1998, s.112) bulunmakla birlikte, İbn Ebî Leylâ (ö.148), Evzâî (ö.157), Süfyân es-Sevrî (ö.161), Leys b. Sa'd (ö.175), İshâk b. Râhûye (ö.238), Ebû Sevr (ö.240), Taberî (ö.310) gibi önemli şahsiyetler, tespit edebildiğimiz kadarıyla, iktidar tarafından fiziki şiddete maruz kalmamışlardır. Aynı şekilde meşhur olmakla birlikte Ebû Hanîfe'nin hocası Hammad'ın ve talebeleri Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'in dört imamın maruz kaldığı fiziki baskıyı görmediği anlaşılmaktadır. Bu durum, İmam Mâlik'in en meşhur hocaları İbn Şihâb ez-Zührî ve Rabîatürray için de geçerlidir.

8. Fizikî Baskıdan Sonra İade-i İtibar Görmeleri

İslam tarihi boyunca dört mezhep imamı dahil birçok âlimin yöneticilerin baskısına maruz kaldığı, bunların bir kısmının fiziksel işkence gördüğü, hatta bazıları için bunun ölümle neticelendiği bilinmektedir. Dört mezhep imamının gördüğü baskıyla ilgili ilginç olan ise, baskı sürecinden sonra kendilerine bizzat yöneticiler tarafından iade-i itibarın yapılmış olmasıdır.

Ebû Hanîfe'nin Kûfe kadılığı teklifini reddinden sonra işkencelere maruz kaldığı bilinmektedir. Abbâsî döneminde kendisine Bağdat kadılığının teklif edilmesini iade-i itibar olarak düşünebiliriz. Cenazesine kendisini hapse atan Halife Mansûr'un katılımını da bu bağlamda değerlendirebiliriz. Belki de en önemlisi, onun öğrencisi Ebû Yûsuf'un ve İmam Muhammed'in baş kadı yapılması ve Hanefî mezhebinin devletin her tarafında etkin konuma getirilmesidir.

İmam Mâlik'in kırbaçlanmasından sonra Halife Mansûr kendisinden özür dilemiş, ayrıca toplamış olduğu hadisleri kitap haline getirmesini istemiş, bu kitapları çoğaltarak bütün şehirlere göndermeyi düşündüğünü belirtmiştir (Özel, 2003).

İmam Şâfiî'nin sorgulama sonrası, Halifenin kendisine bir miktar hediye vererek onun gönlünü almaya çalıştığı görülmektedir. Ayrıca Mısır'da iken Halife Memûn'un kendisine Mısır kadılığını teklif ettiği bilinmektedir (Aybakan, 2010).

Halku'l-Kurân tartışmaları dolayısıyla uzun dönem işkencelere maruz kalan Ahmed b. Hanbel'in bu süreci bitiren Halife Mütevekkil tarafından itibarının iade edildiği görülmektedir. Hatta halifenin belli makama atayacağı şahıslar için Ahmed b. Hanbel'e danıştığı nakledilmiştir (İbn Kesîr, t.y., s.348; Kandemir, 1989).

Mezhep kurucularının güven-otorite ilişkisi ekseninde idareciler tarafından maruz kaldıkları baskının ardından iade-i itibar aşamasının önemli bir unsur olduğu kanaatindeyiz. Zira bu, onların savundukları konuda doğruluklarının idare tarafından da kabulü anlamına gelmekteydi. Bunun ümmetin onlara daha ziyade güvenmesi noktasında önemli bir etken olduğu ileri sürülebilir. Zira yönetime karşı girişilen ve büyük felaketlere sebep olan isyan hareketlerini görmüş ve bu konuda çok acı tecrübeler yaşamış bireyler, sürekli olarak idareyle kavga halinde olan kişileri savunmanın kendi güvenlikleri için tehlikeli olduğunu düşünebilir. Diğer taraftan, tasvip edilmeyen yönetim icraatlarının karşısında işkence pahasına da olsa duran kişilerin daha sonra devlet tarafından takdir görmesi, onlara yönelik güvenin önündeki önemli bir engeli kaldırmaktadır.

9. Değerlendirme

Güven ihtiyacının en önemli hususların başında geldiğini söylememiz abartılı olmasa gerekir. Nitekim bu, hem toplum hem fert açısından böyledir. Bugün devletlerin ekonomik güçlerinin önemli bir kısmını güvenlik teşkilatlarına ayırması yanında insanların güvenlikleriyle ilgili sorun yaşamaları halinde ruh sağlıklarının bozulması ilgili hususu teyit eder niteliktedir. Kurân-ı Kerim’de Kureyş kabilesine Allah Teâlâ’nın nimetleri sayılırken onların açıktan korunmaları yanında güvenliklerinin de tesis edilmesine yer verilmesi (Kureyş, 106:4), konunun önemini vurgulamaktadır.

Arapça’da inanmak anlamına gelen “iman” kavramının güvenmeyi ifade eden “emine” kökünden türemiş olması, imanın aynı zamanda güveni de kapsadığı şeklinde değerlendirilebilir. Nitekim güvendiğimiz kişiye inanmaktayız. Onun doğruluğuna ve samimi olduğuna kanaat etmekteyiz. Topluma liderlik eden peygamberlerin ortak sıfatlarından birinin emânet olması da bu hususu teyit etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in (as) emin sıfatıyla tanındığını biliyoruz. Toplumda ona yönelik güvenin Hz. Peygamberin otoritesinin tesisinde çok önemli bir amil olduğu belirtilmelidir.

Yöneticiye bağlılıkta yöneticiye duyulan güvenin etkisi temelinde çalışanlarla yapılan bir araştırmada, yöneticiye güvenin hem yetkinlik hem dürüstlük boyutunda idareciye bağlılığı etkilediği belirtilmiş, yöneticiye bağlılıkta onun ilgili alandaki yeterliliği kadar davranışlarının da önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Özdaşlı ve Yücel, 2010, s.38).

Ulema, İslam ümmetinin manevi idarecidir. İktidarı zorla ele geçirerek ortaya çıkan siyasi liderlerin yönetimi altında İslam ümmetinin güvenilir kişilere ihtiyaç duydukları bir dönemde, onlar Müslümanların itibara aldığı ve bağlandığı şahsiyetler olmuşlardır.

Mevcut otoritelerin verdikleri görevi kabul etmeyip onların muhalif gördükleri Hz. Ali evladiyle iyi ilişkiler içinde olmaları, iktidarların kendilerine yönelik her türlü baskısına Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel örneğinde olduğu gibi ömür boyu muazzam bir şekilde direnmeleri, bu dik duruşlarından sonra idarecilerin kendilerine iade-i itibarda

bulunmaları onların halk tarafından sevilmesinde, benimsenmesinde çok etkili unsurlar olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç

Emevî idaresinin iktidarı ele geçirerek hilâfeti saltanata çevirmesinden sonra, toplumda adalet ve hakkaniyete aykırı icraatlara sebep olmaları ve sonra gelen Abbâsî devrinde de önemli bir değişikliğin olmamasının toplumda siyasi otoritelere karşı bir güven problemi yarattığı söylenebilir. İslam ümmetinin ilk dört halife devrine içten içe özlem duyduğu, ilk halifelerin diğer yöneticilerden farklılığını vurgulamak için “hulefâ-i râşidîn” olarak adlandırıldıkları, sadece siyasi otorite olarak ön plana çıkan idarecilere karşı ilk halifelerin siyasi yönetimleri yanında dini otoritelerine de ihtiyaç duyulduğu ve bu ihtiyacın halkın iktidarlara karşı memnuniyetsizliğine tavır ve duruşlarıyla adeta tercüman olan mezhep liderleriyle karşılandığı düşünülebilir.

Şaşırtıcı şekilde, dört halifenin dini otoritesine benzer olarak sonraki tarihlerde dört mezhep imamı dini lider kabul edilmiştir. Sünnî dünyada diğer mezheplerin varlıklarını sürdürmemesi ve sayının halifelerde olduğu gibi dörtte kalması garip bir tesadüf olarak düşünülebilir. Bunun yanında dini otoritelerle ilgili dört sayısını kaynaklar bağlamında da gördüğümüzde, konu ilgi çekici bir mahiyet kazanmaktadır. Nitekim dört sünnî mezhep tarafından ittifakla kabul edilen şerî deliller, itibara alınan, otorite kabul edilen temel kaynaklar “edille-i erbaa (kitap, sünnet, icmâ, kıyâs)” adı altında dörtle sınırlandırılmıştır. Bunun yanında İslam’ın beş esasından bahseden hadîs-i şerifte zikredilen ve müminlerin hayatında yer edinen temel ibadetlerin de dört olduğunu görmekteyiz.

Kaynakça

- Arslan, İ. (2013). Ahmed b. Hanbel’in Siyasi Otorite Karşısındaki Tavırı. *Marife, Kış*, 69-88.
- Aybakan, B. (2010). Şâfiî. *Diyanet İslam ansiklopedisi* içinde. (C. 38, s.223). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Bulut, H. İ. (2014). Râfîzî-Nâsibî İddiaları Arasında İmam Şâfiî. M. Mahfuz Söylemez ve Mustafa Özağaç (Ed.), *Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kısacasında İmam Şâfiî* içinde. (ss.533-546). Ankara: Araştırma.
- Ebû Davud, Süleymân b. Eş’as. (1952). *Sünen*. Ahmed Sa’d Ali (thk.). Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- Hallaq, W. (2004). Early Ijtihâd and the Later Construction of Authority. *Authority, Continuity and Change in Islamic Law* içinde. (pp.24-56). Cambridge: Cambridge University Press.
- İbn Kâs, Ahmed b. Ebî Ahmed. (1989). *Edebü’l-kâdî*. (C.1). Hüseyin Halef Cebûrî (thk.). Mektebetü’s-Siddîk.

- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ. (t.y.). *el-Bidâye ve'n-nihâye* (C.10). by.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. (1992). *Ravzatü't-tâlibîn*. (C.8). Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvez (thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Kandemir, Y. (1989). Ahmed b. Hanbel. *Diyanet İslam ansiklopedisi* içinde. (C.2, ss.75-80). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Kandemir, Y. (2006). el-Muvatta'. *Diyanet İslam ansiklopedisi* içinde. (C.31, ss.16-418). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Karaman, H. (1989). Ahmed b. Hanbel. *Diyanet İslam ansiklopedisi* içinde. (C.2, ss.75-80). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Kapar, A. (2003). Hz. Peygamber'in Güvenilirliği. *İstem, 1*, 41-50.
- Özdaşlı, K. ve Yücel, S. (2010). Yöneticiye Bağlılıkta Yöneticiye Güvenin Etkisi: Yapısal Eşitlik Modeli İle Bir Analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11*, 67-83.
- Özel, A. (2003). Mâlik b. Enes. *Diyanet İslam ansiklopedisi* içinde. (C.27, ss.506-513). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Özkan, H. (2013). Zührî. *Diyanet İslam ansiklopedisi* içinde. (C.44, ss.544-549). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Sübkî, Tâcüddîn Ebû Nasr. (1413). *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. (C.2). Kahire.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. (1978). *Sünen*. Ahmed Muhammed Şâkir (thk.). Kahire: Musatafa el-Bâbî el-Halebî.
- Türçan, G. (2005). İslam'da dini otorite. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14*, 95-123.
- Uyanık, M. (1998). İslam Toplumunun Oluşum Sürecinde Muhalefet Kavramı -Hasan Basri Örneği-. *III. Kuran Haftası Kuran Sempozyumu* içinde. (ss.95-116). Ankara.
- Uzunpostalcı, M. (1994). Ebû Hanîfe. *Diyanet İslam ansiklopedisi* içinde. (C.10, ss.131-138). İstanbul: Diyanet Vakfı.